

POGLED NA 1918. IZ PERSPEKTIVE DIJELA ISTAKNUTIH SUDIONIKA

Sažetak

Godina 1918., vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja južnoslavenske države, u očima tadašnje političke elite, intelektualaca i javnosti izazivala je oprečne reakcije – od odobravanja, prešutnog prihvaćanja, do indignacije i odbijanja. U ovom radu autor na temelju arhivskoga gradiva, novinskih članaka, autobiografskih i memoarskih zapisa, te postojeće historiografske literature iznosi u glavnim crtama stavove dijela istaknutih sudionika prijelomnih zbivanja na hrvatskom prostoru po svršetku Prvoga svjetskog rata – hrvatskih političara (Matka Laginje, Ante Pavelića st., Stjepana Radića, Srđana Budisavljevića i Ive Pilara), crkvenih dostojanstvenika (Frana Barca, Antuna Bauera, Ljudevita Ivančana, Josipa Stadlera, Josipa Pazmana), publicista (Josipa Horvata, Marija Matulića) te vrsnih umjetnika (Ivana Meštrovića i Joze Kljakovića) i priznatih književnika (Miroslava Krleža).

Ključne riječi: 1918., Prvi svjetski rat, politička povijest, Hrvatska

Godine 1918., u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja južnoslavenske države, politički život u Hrvatskoj bio je ograničen na »sloj inteligencije i gradjanstva, predstavnici kojih vrše političke poteze u ime svih slojeva, uime cjeline«.¹ U zadnjoj je godini rata hrvatska politička elita, srednji stalež i

1 Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929*, Zagreb 1938., str. 29. Sloj političke elite činili su ponajprije predstavnici predratnih hrvatskih političkih stranaka, a u jesen 1918. glavnu riječ su vodili članovi Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. U organizacijskom smislu Vijeće je bilo ustrojeno tako da je imalo Plenum, Središnji odbor i Predsjedništvo. Plenum je imao 80 članova (28 iz Banske Hrvatske i Rijeke, 7 iz Dalmacije, 3 iz Istre, 14 iz slovenskih zemalja, 18 iz Bosne i Hercegovine, te 10 iz Baranje, Bačke i Banata). Središnji odbor se sastojao od 30 članova, a Predsjedništvo su činili predsjednik, dva potpredsjednika i tri tajnika. Usp. o tome: Perić, Ivo, *Hrvatski državni sabor : 1848.-2000.*, Sv. 2.: *1868.-1918.*, Zagreb 2000., str. 408-409. Vezano za broj članova Narodnog vijeća SHS-a treba upozoriti da Lj. Boban navodi nešto drukčiji broj – po njemu je Plenum imao 95, a Središnji odbor 30 članova. Usp. Boban, Ljubo, »Kada i kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 26/1993., str. 188-189.

većina intelektualaca »bila posve predana jugoslavenskom unitarizmu«², a kako je napisao suvremenik tih zbivanja publicist Josip Horvat: »1918. Zagreb je središna točka pribiranja svih narodnih snaga; u Zagreb su uprte oči ne samo svih Hrvata, nego i svih Južnih Slavena, i onih u zemljama zastupanima u carevinskom vijeću i onih u Bosni i Hercegovini, a dobrim dijelom i onih u okupiranoj Srbiji. Jedino se naime u Zagrebu nešto slobodnije diše, govori i – jede do sita. Žrtve, koje je hrvatska politika kroz pedeset godina podnosila u borbi oko ugarsko-hrvatske nagodbe, nijesu bile sasvim jalove: upravo u najkritičnije mjesece zahvaljujući nagodbenoj autonomiji Zagreb i hrvatski sabor od svih slavenskih političkih središta u habsburškom carstvu uspjeli su kako tako očuvati sebi i narodu poseban položaj, najskromnije mogućnosti slobodnog izživljavanja.«³ No, u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije, u trenucima formiranja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba te pokušaja konstituiranja vlasti u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, stanje na hrvatskom prostoru bilo je prilično složeno i kaotično.⁴ Masovna mobilizacija, gubici na bojištu, rekvizicije i nestašica osnovnih životnih potrepština, porast broja dezertera, te učestale pljačke imovine jasno su svjedočile o teškim prilikama. Posebice je u pljačkama stradala imovina Židova, Mađara i Nijemaca.⁵ Dezerteri su opljačkali i spalili mnoga imanja veleposjednika u Slavoniji, napadali vlakove i željeznička postrojenja, te prekidali telefonske veze.⁶ Zeleni kader je izazvao dosta nereda i u Podravini, u selima uz Dravu i u Prekodravlju, a novine su izvještavale o krijumčarenju razne robe u Mađarsku.⁷ Zato je Narodno vijeće SHS-a zatražilo od srbijanske vlade da joj manji dijelovi srbijanske vojske u istoč-

- 2 Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 128. Također, o »jugoslaviziranju« političke elite usp. Kovač, Miro, »Raspadanje Austro-Ugarske i rađanje Kraljevine SHS u svjetlu francuske politike (od listopada do prosinca 1918.)«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 35/2003., br. 1, str. 141-172.
- 3 Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske: 1918-1929.*, Zagreb 1938., str. 19.
- 4 U toj situaciji na hrvatskom prostoru među nosiocima vlasti vlada pasivnost, a događaji kao da jure pred njima. »Historijska se istina o reakciji Narodnoga vijeća na događaje kritičnoga tjedna u listopadu 1918. može rekonstruirati samo po njegovom udjelu u događajima. Činjenica je, da je Narodno vijeće zaziralo od svake direktne akcije. Upravo uopće od svake akcije. (...) Narodno vijeće i Narod u jesen 1918. dva su odijeljena svijeta.«, tvrdio je J. Horvat. Usp. Horvat, Josip, *Zapisi iz nepovrata: (Kronika okradene mladosti – 1900-1919)*, (posebni otisak), Zagreb 1983., str. 132-135. O radu Narodnog vijeća SHS-a usp. Matijević, Zlatko, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)«, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.: izabrani dokumenti*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2008., str. 35-66.
- 5 Glede stanja u Državi SHS usp. Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata I.*, Zagreb 1961., str. 95-97. Također, usp. Goldstein, Ivo, *Židovi u Zagrebu 1918-1941.*, Zagreb 2004., str. 47-53.
- 6 O nemirima i pljačkama u Hrvatskoj u jesen 1918. usp. Vidmar, Josip, »Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas«, *Arhivski vjesnik*, 1, sv. 1, Zagreb 1958., str. 11-173.
- 7 Feletar, Dragutin, »Koprivnički događaji 1918-1920«, *Podravski zbornik*, 5/1979., str. 5-20. Također, o akcijama Zelenog kadera, usp. Banac, Ivo, »'I Karlo je o' šo u komite'. Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.«, *ČSP*, 24/1992., br. 3, str. 23-43.

noj Slavoniji i Srijemu pomognu u osiguravanju redovitog prometa, sprečavanju pljačke i oštećenja dobara, zaštiti života i imovine ljudi, te da se stanovništvu zapadne Hrvatske i grada Zagreba osigura opskrba prehrambenim potrepštinama iz Slavonije i Srijema.⁸ U to vrijeme je talijanska vojska okupirala Pulu, Rijeku, Zadar, Knin, Šibenik i mnoge otoke, a Srbija je iskazivala pretenzije spram hrvatskog teritorija. Zbog unutrašnjih nereda i talijanskih prodora na teritorij Države SHS, Vijeće je zatražilo intervenciju Antante i pomoć američkog predsjednika Wilsona⁹, jer je samoprogllašena Država SHS bila bez priznanja i pokroviteljstva od strane pobjedničkih sila, kao i bez vlastite organizirane oružane snage¹⁰. Stanje u Državi SHS bilo je u znaku previranja, neriješenih osnovnih pitanja zemlje, a vladajući krugovi okupljeni oko Narodnog vijeća »nisu imali ni volje, ni sposobnosti, a ni sredstava, da to nesređeno stanje uredi«.¹¹ U atmosferi neizvjesnosti ispunjenoj manipulacijama, pritiscima i raznim diplomatskim igrama vodila se rasprava o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.¹²

Među članovima Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS-a bilo je razlika u pitanju ujedinjenja, upozorava sudionik tih zbivanja dr. Fran Barac, svećenik od posebnog povjerenja zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera.¹³ Brže i bezuvjetno ujedinjenje zagovarali su Svetožar Pribičević i dio političara bivše Hrvatsko-srpske koalicije, srpski članovi Narodnog vijeća iz Bosne i Hercegovine i neki članovi Narodnog vijeća iz Vojvodine, Slovenije i Dalmacije, te dr. Janko Šimrak, a za spo-

8 Opširnije o potezima Narodnog vijeća SHS-a u studenome 1918. usp. Krizman, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., str. 321-347.

9 »Narodno Vijeće traži intervenciju entente i Wilsona«, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje* (dalje: HD), br. 238, Zagreb, 5. studenoga 1918., str. 1.

10 »U politici Narodnoga vijeća vojska bijaše najdelikatniji faktor, jer je, čini se, nitko nije stvarno poznavao, a možda se nije ni potrudio da je upozna.« Usp. Horvat, Josip, *Zapisi iz nepovrata: (Kronika okradene mladosti – 1900-1919)*, (posebni otisak), Zagreb 1983., str. 135.

11 Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata I.*, Zagreb 1961., str. 95. Također, o raznim pritiscima i (dez)informacijama u ovom razdoblju usp. Biskupijski arhiv Đakovo, Fran Barac (dalje: BAĐ), sv. XI. (bez naslova), dokument »Temelji jugoslavenske države«.

12 Za širi pregled situacije u jesen 1918. usp. Pavelić, Ante Smith, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959., str. 142-213.

13 E. Barac je održavao vezu između predstavnika političkih stranaka u domovini i članova Jugoslavenkog odbora i šefa Srpskog presbira u inozemstvu. Tri je puta putovao u Švicarsku (potkraj kolovoza 1915., u kolovozu 1917., te u kolovozu 1918), a njegove su misije, odnosno Trumbičeve poruke i informacije o političkim prilikama u inozemstvu koje je donosio u Zagreb, utjecale na formiranje stavova i aktivnosti pojedinih političkih stranaka i grupa u Hrvatskoj prema prihvaćanju ideje o stvaranju južnoslavenske države. Kada je nakon nekoliko početnih godina života nove države jasno uvidio nepravdu koja se nanosi Hrvatima i drugim nesrpskim narodima, u svojim je kritički intoniranim istupima na stranicama tiska (*Graničar, Novo doba, Hrvatska Sloga, Srijem* i dr.) jasno stao iskazivati nezadovoljstvo državnim ustrojstvom, teškim teretima i neznatnim pravima hrvatskog naroda, ali i svih drugih obespravljenih u Kraljevstvu / Kraljevini SHS. O političkom djelovanju dr. Barca usp. Zvonar, Ivica, »Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca«, *ČSP*, 34/2002., br. 2, str. 409-433.

rije ujedinjenje uz određene uvjete zalagali su se Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka, te veći dio Starčevićeve stranke prava (milinovci) i frankovci, koji su pozivali ostale da se ne žure dok se iz inozemstva ne dobiju vijesti od Jugoslavenkog odbora i predsjednika Narodnog vijeća Antona Korošca.¹⁴ Ovi prvi pre više su naglašavali tešku situaciju, isticali opasnost teritorijalne prijetnje od strane Italije, Austrije i Mađarske. Također, stalno su ukazivali na boljševičku opasnost i probleme oko pljačke u Slavoniji i Podravini. Ovakvo je stanje zabrinjavalo ostale članove Narodnog vijeća koji su ukazivali »da se situacija riješi odviše crnim bojama« i da izgleda »kao da su neke neugodne prilike naročito tako namještene, da se rodi što veća zabuna«. ¹⁵ No, u konačnici su članovi Narodnog vijeća, tvrdio je F. Barac, »izrijekom naglasivali, da se ujedinjenje ima što prije provesti«. ¹⁶ Na sjednicama Vijeća su se odvijale veoma burne rasprave glede uređenja buduće države. Jedni su se zalagali za to da buduća država bude centralistički uređena monarhija, dok su drugi tražili federativno ustrojenu republiku. ¹⁷

U listopadu 1918. katolički su biskupi i svećenstvo podržali stvaranje Narodnog vijeća SHS-a i prekid veza s Austrijom i Ugarskom. Ulazak katoličkog svećenstva u Narodno vijeće pokazao je spremnost klera da podrži napore za ujedinjenje južnoslavenskih naroda. Pojedini crkveni velikodostojnici, poput splitskoga biskupa Jurja Carića i zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera, dali su i novčanu pomoć Narodnom vijeću, dok su neki svećenici, kao dr. Fran Barac, dr. Svetozar Rittig i niz drugih, svojim javnim istupima i političkim djelovanjem zdušno podržali stvaranje nove države. ¹⁸ Također, i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler, koji se pribojavao južnoslavenskoga državnog ujedinjenja jer ga je shvaćao u kontekstu (veliko)srpskih nastojanja, priklonio se Narodnom vijeću SHS-a, te poslao dopis kojim je pristao na njegov program i zaključke od 19. listopada 1918., ¹⁹ prema ko-

14 O preciznom rasporedu snaga glede ujedinjenja usp. Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata I.*, Zagreb 1961., str. 97., te Pavelić, Ante Smith, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959., str. 147.

15 [Barac, Fran], »Iz države SHS«, *Obzor* (Zagreb), br. 284, 29. studenoga 1919., str. 2.

16 Isto.

17 Krizman, Bogdan, »Zapisnici Središnjeg odbora 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu«, *Starine*, 48/1958., str. 331-386. Najnovije kritičko izdanje zapisnika priredili su M. Štambuk-Škalić i Z. Matijević. Usp. *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.*

18 Matijević, Zlatko, »Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918-1921. godine«, *Povijesni prilozi*, 5/1986., str. 16-20, 26.

19 Grijak, Zoran, »Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata«, *Pravaška misao i politika: zbornik radova*, Zagreb 2007., str. 201. Usp. Isti, »Predavanje dr. Ive Pilara u Austrijskom političkom društvu 12. listopada 1918. u kontekstu njegovih koncepcija državnopravnog preustroja Austro-Ugarske Monarhije«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 2/2007., br. 4, str. 18. Detaljnije o Stadleru u razdoblju 1914.-1918. usp. Isti, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., str. 526-559.

jima je Narodno vijeće postalo »vrhovno političko predstavništvo za sve južnoslavenske zemlje u Monarhiji«²⁰. Dio svećenstva frankovačke političke orijentacije (npr. Stipe Vučetić, Stjepan Pavunić i dr.) protivio se stvaranju južnoslavenske državne zajednice. Svećenik dr. Josip Pazman, sveučilišni profesor moralnog bogoslovlja na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i član Stranke prava (frankovaca), nije sudjelovao u radu Narodnog vijeća SHS-a, jer frankovci nisu bili ni pozvani u to vijeće, iako su imali 12 zastupnika u Hrvatskom saboru.²¹ Toj se političkoj grupaciji zamjeralo da su »do posljednjeg časa radili za opstanak Austrije«, pa su tako njihovi izaslanici, među kojima i dr. Pazman, »još 18. listopada [1918., op. I. Z.] hodočastili u Beč caru Karlu«.²² Vezano za ulogu pojedinih svećenika na zasjedanjima Narodnog vijeća SHS-a bilježe se u nekim krugovima podozrive ocjene glede njihova djelovanja u jesen 1918. Tako je Stjepan Radić smatrao da, uz »tri socijalista: Koraća (Srbina), Bukšega (Hrvata) i Delića (Srbina)«, među Pribićevićeve pomagače u Središnjem odboru Narodnog vijeća SHS-a treba ubrojiti i »dva katolička popa bez stranke: Dra Šimraka, unijata i Dra Barca«.²³ Među klerom bilo je i onih »hladnijih glava«, poput rektora Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu, Antuna Akšamovića, koji je u govoru 17. studenoga 1918. pred »jugoslavenskom vojskom« istaknuo i određene federalističke težnje kada je kazao da je »Hrvatska postala nezavisna i suverena država i kako će se ona sada, kada dobije sve atribute suvereniteta, ujediniti s ostalim narodima u zajedničku državu.«²⁴

Bojazan je, vezano za odluke hrvatske političke elite glede ujedinjenja, vrlo jasno i nedvosmisleno, u svojem poznatom govoru na zasjedanju Narodnoga vijeća SHS-a 24. studenoga 1918., iskazao Stjepan Radić koji je tada, među ostalim, rekao: »Vi gospodo, upravo ni malo ne marite što naš seljak uopće, a napose seljak hrvatski neće ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi koja mu se silom nameće. (...) Gospodo! Najstrašnija je stvar, najveći je grijeh i najveća politička pogreška svoj rođeni narod stavljati pred gotove činjenice, tj. voditi poli-

20 Boban, Ljubo, »Kada i kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 26/1993., str. 193. Detaljnije o zaključcima Narodnog vijeća SHS-a usp. »Objava Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba«, *HD*, br. 225, 20. listopada 1918., 1-2.

21 Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu* (pretsak), Zagreb 1992., str. 14.

22 Matulić, Marijo, »Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao.«, *Seljčki kalendar za prestupnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., str. 51. O posjetu frankovaca caru Karlu i grofu Tiszi usp. Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske: 1918-1929.*, Zagreb 1938., str. 92-93. Također, o povezanosti frankovaca s habsburškim dvorom još od kraja 19. st. i početkom 20. st., te njihovim nastojanjima za rješavanje hrvatskog pitanja u okviru Monarhije, odnosno u prvim godinama nakon stvaranja južnoslavenske države usp. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 98-102, 247, 249-250.

23 Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1988., str. 276.

24 Krišto, Jure, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1858.-1918.*, Zagreb 1994., str. 365.

tiku po gospodskoj svojoj voljici, bez naroda i protiv naroda.«²⁵ Nakon skupštine Radićeve Seljačke stranke održane 25. studenoga 1918. u zagrebačkoj Streljani, njegovi su pristaše paleći stogove sijena na dobru zagrebačke nadbiskupije u Maksimiru jasno pokazali nadbiskupu Baueru što misle o njegovoj projugoslavenskoj orijentaciji, a time i o politici dijela katoličkog klera.²⁶

Nemiri u jesen 1918. jasno svjedoče o slabom ugledu i nedostatku autoriteta Narodnog vijeća SHS-a među seljacima i izvan gradova. Uz to, »Srbi i unitaristički nacionalisti« dodatno su slabili njegov ugled, a mnogi su konzervativci iz viših društvenih slojeva u Narodnom vijeću odbijali od sebe svaku odgovornost za te događaje, jer narod navodno nije bio sposoban shvatiti zadaće koje stoje pred njima.²⁷ U tom kontekstu je književnik Miroslav Krleža vehementno primijetio: »Gospoda doktori, advokati i svećenici u Narodnom Vijeću rezignirano su u jeseni Osamnaeste konstatirali, da su hrvatske mase 'tamne i neprosvijedeće', jer nitko u Hrvatskoj nije bio naročito oduševljen podvaladžiskim načinom 'prisajedinjenja', koje su gospoda s Markova Trga smatrala ingenioznim političkim marifetlukom. (...) Vojničke mase, ponijete vihorom rasula, nesklone i sumnjičave spram rojalističke formule ujedinjenja, slutile su njuhom oslobođene zvjerke, od svoje duševne elite mnogo realnije, da se radi o novom gvožđu i o novim, perfidnim zamkama. Oružani otpor koji se spontano javio po čitavoj zemlji, kao protest protivu očito surovog političkog nasilja bio je pozitivan revolucionaran otpor visoke političke svijesti, a ne mraka i tupe zaostalosti, kao što se to objašnjavalo iz kraljevske kotarske predstojničke, bansko-fiškalske ili biskupske perspektive.«²⁸

Dr. Ivo Pilar, ugledni hrvatski intelektualac, političar i publicist, pokušao je, među rijetkima na hrvatskom prostoru, još na početku rata 1915. anticipirati tijek i posljedice toga svjetskog sukoba. Već na početku svoje analize, objavljene pod naslovom *Svjetski rat i Hrvati : pokus orijentacije Hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, upozorio je da, dok drugi narodi zauzimaju stavove i donose pro-

25 Matković, Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb 2006., str. 253.

26 Krišto, Jure, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1858.-1918.*, Zagreb 1994., str. 365.

27 O situaciji u tom razdoblju usp. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 130. Također, usp. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 64. A. S. Pavelić smatra da je S. Pribičević vješto manipulirao situacijom u jesen 1918., jer je uspio iskoristiti pomanjkanje veza između Narodnog vijeća SHS-a i Jugoslavenskog odbora, te je održavao tajne veze s vojnim i političkim krugovima Srbije. Sve to mu je pomagalo da u odgovarajućem trenutku okrene situaciju u svoju korist (npr. kod »rušenja« Ženevske deklaracije, požurivanja ujedinjenja i organizacije puta u Beograd). Usp. Pavelić, Ante Smith, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959., str. 186-188, 210-211.

28 Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb 1957., str. 135. O Krležinim interpretacijama hrvatske povijesti usp. Goldstein, Ivo, »Miroslav Krleža o hrvatskoj historiografiji i hrvatskoj povijesti«, *Spomenica Filipa Potrebeice*, Zagreb 2004., str. 417- 433.

sudbe glede budućih događaja, u domovini vlada muk i tišina.²⁹ U tom smislu je gotovo proročki napisao: »Staro prokletstvo Hrvata, manjkava priprema političkih akcija, osujetiti će i najskromnije naše uspjehe.«³⁰ U posljednjim tjednima postojanja Austro-Ugarske, dr. Pilar se u pogledu rješavanja »južnoslavenskog pitanja« založio za federalistički preustroj Monarhije, gdje bi se na temelju narodnog samoodređenja formirala južnoslavenska jedinica sastavljena iz pojedinih južnoslavenskih zemalja Monarhije.³¹ Time bi se, po njegovu sudu, riješili »svi državno-pravni problemi Hrvatske s austrijskim i ugarskim dijelom države.«³² Nastojanja dr. Pilara i njegovih političkih istomišljenika nisu se ostvarila, a »Hrvati su nastradali jer su nepromišljeno išli u ovu državu [Kraljevinu SHS]«, kako je Pilar u kolovozu 1928. ustvrdio u pismu upućenom dr. Anti Trumbiću.³³ Naime, u pregovorima hrvatskih i srpskih političara o formiranju zajedničke države sudarala su se dva kulturno-civilizacijska mentaliteta, dva nepomirljiva svijeta (Zapad – Istok) i dvije dijametralno suprotne državopravne koncepcije (federalizam – centralizam). Hrvati su se tom prigodom susreli s političarima čiji je stil bio temeljen na sili, aroganciji i diktatu.³⁴ Odluka o ujedinjenju bila je donesena u vrijeme kad politička orijentacija širih slojeva društva nije bila jasno artikulirana, a prigodom sastavljanja svečane adrese o ujedinjenju³⁵ delegati Narodnog vijeća SHS-a su pod pritiskom odustali od uvjeta o uređenju države³⁶ koji bi osigurali

29 [Pilar, Ivo], *Svjetski rat i Hrvati : pokušaj orijentacije Hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb 1915. (i. e. 1917). Kritičko izdanje te Pilarove analize nedavno je napravio Z. Matijević. Usp. Matijević, Zlatko, »Ivo Pilar na udaru austro-ugarske ratne cenzure«, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije*, 3/2008., br. 5 (1), str. 60-124.

30 Isto, str. 64.

31 O tim prijedlozima iznesenima na predavanju u Austrijskom političkom društvu 12. listopada 1918., a koji predstavljaju, kako ističe Z. Grijak, Pilarov »radikalni idejni i programski obrat« usp. detaljnije: Grijak, Zoran, »Predavanje dr. Ive Pilara u Austrijskom političkom društvu 12. listopada 1918. u kontekstu njegovih koncepcija državopravnog preustroja Austro-Ugarske Monarhije«, *Pilar*, 2/2007., br. 4, str. 11-30.

32 Matijević, Zlatko, »Politika i sudbina: dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostojnost hrvatskog naroda«, *Pravaška misao i politika : zbornik radova*, Zagreb 2007., str. 237.

33 Isto, str. 240.

34 Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 63-64.

35 I. Banac smatra da je kompromisna adresa o ujedinjenju »bila tek nešto malo više od jedne općenite izjave« u kojoj su bile naznačene neke želje i prijedlozi, ali bez uvjeta i jamstava. Usp. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 136.

36 »Naputci«, koje su delegati Narodnog vijeća ponijeli kao podlogu za pregovore, predstavljali su »kompromis između centralističkoga i federalističkoga uređenja zajedničke države, a u svojoj su osnovi bili nadahnuti zaključcima 'Krfske deklaracije'«. Usp. Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998., str. 74. J. Jareb je ustvrdio da su Pavelić i Pribićević prekršili naputke »i tako zapravo napravili 'puč', na koji nisu bili ovlašteni«. Usp. Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires 1960., str. 22. B. Gligorić drži da je prihvaćanje monarhije s dinastijom Karađorđevića u Hrvatskoj i Sloveniji bilo »iznuđeno nepovoljnim spoljnim i unutrašnjim političkim uslovima u kojima se našla Država Slovenaca, Hrvata i Srba«, a najvažniji su: »strah

ravnopravnost ujedinjenih zemalja. U očima pojedinih suvremenika, poput člana Jugoslavenskog odbora dr. Milivoja Jambrišaka, prevladalo je uvjerenje da su se delegati Narodnog vijeća poslani u Beograd pokazali »uglavnom nedorasli stavljenoj im zadaći«. ³⁷ Tako je 1918. godine Hrvatska »bez jasnih garancija za ravnopravnost ušla u jugoslavensku državu sa središtem na balkanskom prostoru«. ³⁸

Hrvatski narod se zatekao nespričan u zbivanjima oko formiranja nove države, a njegovi predstavnici se nisu uspjeli najs(p)retnije snaći u tim sudbonosnim događajima. Također, hrvatski narod i predratne stranke nisu računale s propašću Monarhije i ujedinjenjem sa Srbima. Među strankama su postojale različite struje, a »hrvatski političari u inozemstvu nijesu imali pravoga doticaja niti su vodili suglasnu politiku sa hrvatskim političarima u domovini, koji niti su znali za pravo stanje stvari niti za mišljenje, raspoloženje i namjere srbijanskih političara«, ustvrdio je u svojem osvrtu na to razdoblje suvremenik zbivanja katolički novinar i političar, član Hrvatske pučke stranke Marijo Matulić. ³⁹ Prema njegovu sudu, najistaknutiji »hrvatski političari u inozemstvu, niti su bili složni niti dosljedni«, ali unatoč mnogim poteškoćama i neslaganjima »hrvatski političari, koji su pomagali stvarati novu državu, u velike su zadužili hrvatski narod«, jer da je »frankovačko-radićevski smjer zadobio prevagu u hrvatskoj politici i da nije pobijedila misao svibanjske izjave i pretvorila se u Narodno Vijeće, hrvatski narod doživio bi sudbinu pobjeđenog njemačkog i mađarskog naroda, te bi bio raskomadani među Srbe i Talijane, a možda i Mađare«. ⁴⁰ U tom kontekstu je Matulić, koji je bio žestoki protivnik Radićeve politike, istaknuo da »Narodno vijeće i Jugoslavenski Odbor uz srpsku vojsku glavni su tvorcii ove države, te su u glavnom izvršili svoju zadaću u interesu hrvatskoga naroda.« ⁴¹ Svakako u pozitivne strane ujedinjenja valja ubrojiti očuvanje većeg dijela hrvatskog teritorija u okviru novoformirane države, jer je ideja »južnoslavenske države« u određenoj mjeri poslužila obrani

od unutrašnjeg previranja i akcija revolucionarnog pokreta«, realna opasnost da Italija na osnovu Londonskog ugovora okupira jugoslavenske krajeve, »kompleks inferiornosti jugoslovenskih političara bivše Monarhije«, »monarhističko raspoloženje Srba izvan Srbije« i »verovanje da monarhija neće biti smetnja stvaranju jednog demokratskog režima vladavine u kome bi se mogla obezbediti nacionalna ravnopravnost«. Usp. Gligorićević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979., str. 273-275.

37 Matković, Hrvoje, »Iz političke korespondencije 1919/20. godine«, *Historijski pregled*, VIII/1962., br. 2, str. 137. M. Jambrišak je bio član Jugoslavenskog odbora u Londonu. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata u Rusiji je zajedno s dr. Antom Mandićem radio na okupljanjima dobrovoljaca. Nakon raspada Austro-Ugarske vratio se u domovinu.

38 Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002., str. 208, 212.

39 Matulić, Marijo, »Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao.«, *Seljački kalendar za prestupnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., str. 59-60.

40 Isto, str. 60.

41 Isto. Marijo Matulić (Bol, 1896. – Zagreb, 1937), katolički novinar i političar, član uredništva *Novina*. Usp. Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998., str. 106. bilj. 199.

hrvatskih nacionalnih interesa. No, u kontekstu teritorijalnih pitanja treba napomenuti da su 1920. na temelju Trianonskog ugovora, te potom rezultata korušskog plebiscita i Rapalskog sporazuma bili izgubljeni dijelovi hrvatskog teritorija i pučanstva.

Tijekom Prvoga svjetskog rata dr. Ante Trumbić se svojim radom u Jugoslavenskom odboru, oslanjajući se prvenstveno na diplomatske aktivnosti, zalagao za ujedinjenje južnoslavenskih zemalja u jednu državu. Njegov je glavni cilj bio da se sačuva jadranski prostor od talijanske okupacije i cijepanja, a smatrao je da će ujedinjenjem sa Srbijom i stvaranjem nove državne zajednice »narodi bivše Monarhije postati međunarodni subjekt te će moći uspješnije braniti svoje zemlje od tuđina«. ⁴² Hrvati »jugoslavenske orijentacije« su smatrali da buduća zajednička država mora biti koliko srpska, toliko i hrvatska, ali ubrzo se pokazalo »da ta tobožnja 'narodna' država gore postupa s hrvatskim narodom, nego bivša tudjinska Austro-Ugarska«, pa su se onda pojedini hrvatski političari »vraćali natrag ideji hrvatske državnosti«. ⁴³

Glede zbivanja u jesen 1918. iskusni hrvatski političar dr. Matko Laginja, nakon stanovitog vremenskog odmaka, u svojem je *Dnevniku* 1925. sa žaljenjem ustvrdio da je Pribićević »1918. prevario inteligenciju, koja je predstavljala Hrvate«, jer je znao »iskoristiti političku nedoraslost Hrvata 29. oktobra 1918 i 1. decembra 1918 i temeljne one izjave i uredbe proglasio je kasnije samo 'manifestacijama' a država se je dalje gradila bez obzira na Hrvate, kakvu ju hoće Srbi radikali i sam Svetozar samo što ju oni zovu velikom Srbijom, a on Jugoslavijom«. ⁴⁴ U tom smislu valja reći da su interpretacije akta o ujedinjenju trajno ostale predmetom nesporazuma i bitnih razmimoilaženja. Srpska strana je smatrala da se uglavnom radi o proširenju Srbije na temelju zasluga pobjednika u ratu, a mnogi Hrvati i Slovenci držali su da se radi o ujedinjavanju više naroda od kojih nijedan za to nema posebne zasluge, te da je riječ o novoj državi, a ne o proširenju Kraljevine Srbije. ⁴⁵ Pregledom historiografije, ali i uvidom u ondašnji tisak i sjećanja

42 Petrinović, Ivo, *Ante Trumbić: Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb 1986., str. 131.

43 Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires 1960., str. 38, 40.

44 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Dnevnik Matka Laginje, R-6261, Dio VII. (1925.-1928.), sv. 1, bilješka od 21. siječnja 1925. O djelovanju S. Pribićevića u ovom razdoblju usp. Matković, Hrvoje, »Svetozar Pribićević u danima postojanja države Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, vol. 26/1993., str. 237-248.

45 Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., str. 234. Rudolf Horvat piše da je »prijevaram Srba i malodušjem nekih Hrvata došlo do divljeg vjenčanja sa Srbijom«. Usp. Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu* (prettisak), Zagreb 1992., str. 3. M. Kovač tvrdi da je način na koji se formirala Kraljevina SHS »u prvom redu rezultat velike diplomatske igre u kojoj su sudjelovali Pašić, Pichon i Sonino«. Pašić je u toj igri izašao kao pobjednik jer je uspio dobiti odriješene ruke za uspostavu južnoslavenske države, koja je u biti bila proširena Srbija, i smatrala se osloboditeljicom svoje braće »predodređene za asimilaciju, saveznicom Antante i snažnim bedemom protiv tradicionalnog prodora germanskog

suvremenika, vidljive su i oprečne ocjene o legitimitetu i ulozi Narodnog vijeća SHS-a u vrijeme raspada Austro-Ugarske, i stvaranja južnoslavenske države.⁴⁶ Primjerice, dr. Fran Barac je u dokumentu »Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju Kraljevstva SHS«⁴⁷ i članku »Iz države SHS« objavljenom u »Obzoru« od 28. do 30. studenoga 1919. ustvrdio, prvenstveno zbog niza sporenja glede legitimiteta Vijeća, da je Hrvatski sabor priznao Narodnom vijeću SHS-a vrhovnu vlast. Na osnovu toga je Vijeće vršilo suverenu vlast i imenovalo ili potvrdilo pokrajinske vlade u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Vojvodini i drugdje. No, u ocjeni uloge Narodnog vijeća SHS-a u zanimljivom i dosada nepoznatom dokumentu »Temelji jugoslavenske države« naglašava se da je to tijelo bilo »udruženje ljudi, koji su unj dobrovoljno ušli i uzanj pristali«, ali ono od »naroda nije imalo mandata«, odnosno »ovlaštenja, da u ime naroda istupa ju i pravno ih obvezuju«.⁴⁸ Narodno Vijeće, prema tome, nije imalo pravo »da zaključuje i u ime naroda zahtijeva 'ujedinjenje naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive, u jednu jedinstvenu potpuno suverenu

bloka prema jugoistoku«. S druge strane, JO i Trumbić su postigli tek djelomičan uspjeh. Usp. Kovač, Miro, »Raspadanje Austro-Ugarske i rađanje Kraljevine SHS u svjetlu francuske politike (od listopada do prosinca 1918.)«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 35/2003., br. 1, str. 141-172. D. Janković u razmatranju uloge Srbije u stvaranju jugoslavenske države 1918. tvrdi: »Konceptija o unitarističkom uređenju buduće države, koju je zastupala i za koju se borila srpska vlada, proistekla je, logično, iz čitave ranije spoljne, nacionalne politike oslobođenja, postupnog i etapnog, Srbije u XIX i XX veku i njenog teritorijalnog uvećavanja.« Usp. Janković, Dragoslav, »Srbija i stvaranje Jugoslavije«, *Politički život Jugoslavije 1914-1945: zbornik radova*, Beograd 1973., str. 49-74.

46 J. Horvat je u osvrtnu na to vrijeme napisao: »To je Narodno vijeće mješavina načela i revolucije i legitimnosti. U njemu sjede predstavnici različitih sabora, izabranih prije rata na temelju izbornih zakona, koje su sami njihovi članovi smatrali zastarjelima i netočnim sredstvom izraza narodne volje i raspoloženja. No u ovom trenu ti zastupnici naročito ističu parlamentarnost svojega mandata nasuprot članova Vijeća, koji su neparlamentarci. Svi se skupa smatraju vjernim tumačem i govornikom naroda i njegova htjenja.« Usp. Horvat, Josip, *Zapisi iz nepovrata: (Kronika okradene mladosti – 1900-1919)*, (posebni otisak), Zagreb 1983., str. 132-133.

47 BAĐ, sv. IV. (Politika – Razno). U okviru rukopisne ostavštine mons. dr. Frana Barca čuva se dokument »Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju kraljevstva SHS«. Tu je Barac na dvadeset i jednoj numeriranoj stranici po sjećanju i osobnim saznanjima vlastoručno opisao ponajprije politička zbivanja iz 1918., ali se letimično osvrnuo i na neke ranije događaje. Taj dosada nepoznat i neobjavljen dokument prilog je boljem poznavanju političkih prilika na hrvatskom i širem južnoslavenskom prostoru pred svršetak Prvog svjetskog rata, te predstavlja svojevrsnu nadopunu fragmentarno sačuvanim zapisnicima Narodnog vijeća SHS-a.

48 BAĐ, sv. XI. (bez naslova), dokument »Temelji jugoslavenske države«. U ovoj dosad nepoznatoj raspravi, koja se čuva u Barčevoj ostavštini, a najvjerojatnije je nastala tridesetih godina 20. stoljeća, opisano je utemeljenje jugoslavenske države kroz prikaz zbivanja u pet poglavlja: »1.) od početka rata do proglašenja države SHS; 2.) od 1. prosinca 1918. do proglašenja diktature; 3.) od 6. siječnja 1929. do proglašenja ustava 1931.; 4.) od 3. rujna 1931. do danas; 5.) Prilozi«. Tekst je pregledno napisan i u određenim dijelovima donosi vrlo zanimljive ocjene zbivanja. Očito ga je pisao suvremenik koji je bio upućen u društvene i političke prilike, ali se ne može točno utvrditi njegov identitet.

državu'«. ⁴⁹ Zato je pisac dokumenta »Temelji jugoslavenske države« zaključio da je Država SHS »bila idejna tvorevina samoovlaštenoga Narodnog Vijeća, koje je i sebe i tu državu stvorilo i ovlástilo, da ujedinjenje te ni danas još neorganizovane države sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom proglasi i to nasljedniku prestolja u Beogradu saopći«. ⁵⁰ U tom smislu je iznesena i ocjena da Država SHS nije »stekla potrebite joj državnopravne podloge ni međunarodnim priznanjem, jer je 'međunarodno priznanje ove države dano bilo u predpostavci, da to odgovara narodnoj volji Srba, Hrvata i Slovenaca'. Ali ova je pretpostavka manjkala, jer volja naroda nije ni došla do izraza putem, kojim je trebala da dodje do izraza, najme putem sveopćih izbora.« ⁵¹ Također, istaknuto je da je žurba oko ujedinjenja bila u interesu Srbima, »jer su se bojali, da bi Hrvati i Slovenci mogli ne pristupiti Srbiji«, pa su zato od Narodnog vijeća i Hrvatskog sabora nastojali ishoditi izjave za stvaranje nove države. ⁵²

Srđan Budisavljević, aktivni sudionik prijelomnih zbivanja 1918. godine, smatra da se može prigovoriti »da akt o stvaranju i proglašenju nove države nije bio sa formalne strane pravilno proveden« ⁵³, jer članovi Narodnog vijeća SHS-a, koji su 24. studenoga 1918. donijeli zaključak o ujedinjenju Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom, te potom izabrali delegaciju koja je išla u Beograd radi proglašenja ujedinjenja, nisu bili izabrani od naroda. Također, u činu ujedinjenja nisu sudjelovali članovi srbijanske narodne skupštine, odnosno od nje izabrana delegacija. On drži da ti prigovori »nisu opravdani«, jer povijest pokazuje da »države se redovito nisu stvarale redovnim putem«, a to je bio slučaj i sa stvaranjem južnoslavenske države. ⁵⁴ Smatrao je da je »1. decembra 1918. veliki dan u historiji Južnih Slovena«. ⁵⁵

»Uglavnom nepripravljen, Zagreb je 2. prosinca saznao da je 1. prosinca 1918. srpski regent Aleksandar proglasio ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu državu.« ⁵⁶ Veselje povodom ujedinjenja iskazivali su pretežito đaci i studenti. Došlo je do zaplijene frankovačke »Hrvatske« koja je objavila proglas Stranke prava u kojem je posebice bilo istaknuto da je »Narodno vijeće, ne pitajući narod, nametnulo novu državu i dinastiju bez sudjelovanja Stranke prava« koja je, uz Radićevu Hrvatsku pučku seljačku stranku, na posljednjim saborskim

49 Isto.

50 Isto.

51 Isto.

52 Isto.

53 Budisavljević, Srđan, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., str. 175.

54 Isto.

55 Isto.

56 Horvat, Josip, *Zapisi iz nepovrata: (Kronika okradene mladosti – 1900-1919)*, (posebni otisak), Zagreb 1983., str. 144.

izborima dobila »najviše glasova svjesnih i nezavisnih hrvatskih izbornika«. ⁵⁷ Za njih je stvaranje nove države bio protuustavan čin koji se protivi pravu naroda na samoopredjeljenje, i kojim se suverenost hrvatskog naroda prenosi na srpskog kralja. Također, u jednom dijelu Starčevićeve stranke prava vladalo je veliko neraspoloženje. ⁵⁸ Akt stvaranja nove države nije priznala ni HPSS, a upravo su Stjepan Radić i njegova stranka tada, prema nekim prosudbama, »zastupali četiri petine hrvatskoga naroda«. ⁵⁹

Početak prosinca 1918., ubrzo po utemeljenju Kraljevstva SHS, južnoslavenski je episkopat uputio poslanicu vjernicima i svećenstvu. Biskupi su ih pozivali na mir, te su se založili za staroslavenski obred i poštivanje institucija države. Također, pozivali su tom prigodom na toleranciju među konfesijama i ljubav spram južnoslavenske braće, te istakli potrebu ostvarivanja socijalne pravde i širenja prosvjete. »Narodna Politika«, koja je predstavlja grupu okupljenu oko Hrvatskog katoličkog pokreta čiji su se pojedini članovi zdušno zalagali za stvaranje južnoslavenske države, vrlo brzo je u svojem dnevno-politički intoniranom komentaru naglasila da »poslanica znači, da je katolički episkopat sasvim dorastao novim prilikama, a ujedno nam je jamstvo, da se u nj možemo sasvim pouzdati i da nas ne će vrijeme naći nepravne«. ⁶⁰

Glede uloge Hrvata u utemeljenju nove države očita su bila određena razmišljanja između hrvatske inteligencije, političke elite i naroda, a u tim su zbivanjima mnogi hrvatski političari pokazali začuđujuće visok stupanj nepovjerenja i podcjenjivanja vlastitog naroda. »Hrvatska Država«, glasilo Starčevićeve stranke prava, u broju od 11. prosinca 1918. prenosi iz »Obzora« intervju s dr. A. Pavelićem st., koji je tada vezano za trenutnu političku situaciju izjavio: »Nekima se našim ljudima činilo, da prevelikom žurbom forsiramo ujedinjenje sa Srbijom, no zaista to su bili posljednji časovi prije mirovnih pregovora, a u Hrvatskoj se ne uvažava dovoljno razlika između današnjeg našeg položaja u Evropi i našeg stanja početkom listopada.« ⁶¹ Pavelić je držao da Antanta zbog Londonskog ugovora ne bi priznala proglašenje južnoslavenske države na teritoriju bivše Monarhije. »To su vidjeli srpska vlada i južnoslavenski odbor, pa su se za to i požurili, da stvore utanačenje u Ženevi.« ⁶² Taj sporazum je, prema njegovu sudu, gotovo identičan sporazumu Narodnog vijeća i srbijanske vlade, a jedino »Pašić nije bio tim utana-

57 Krizman, Bogdan, »Zapisnici Središnjeg odbora 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu«, *Starine*, Zagreb, 48/1958., str. 363.

58 Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 307-308. Također, usp. i Krišto, Jure, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1858.-1918.*, Zagreb 1994., str. 366.

59 Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 73.

60 »Poslanica južnoslavenskog episkopata svećenstvu i vjernicima«, *Narodna Politika* (dalje: *NP*), br. 21, Zagreb, 7. prosinca 1918., str. 3.

61 »Zastupnik Dr. Pavelić o situaciji«, *HD*, br. 269, 12. prosinca 1918., str. 1.

62 Isto.

čenjem zadovoljan, jer se on još uvijek nije prilagodio Jugoslaviji«, dok »sve druge srbijanske stranke stoje posve na jugoslavenskom stanovištu, na ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba«. ⁶³ Također, Pavelić je tom prigodom iskazao vrlo visok stupanj povjerenja u dinastiju Karađorđevića, te je odbacio ideju da bi državi mogla zaprijetiti srpska hegemonija. Tada je zastupao mišljenje da zbog geopolitičkih razloga nije bilo mogućnosti osnovati samostalnu hrvatsku državu, pa je u tom smislu ustvrdio: »Tko pogleda geografsku kartu, vidjeti će, da je teritorij na koji mogu računati Hrvati, nepodesan za snažnu državu. Srbi, koji bi u toj hrvatskoj državi bili, a kojih ima 20 po sto za cijelo bi i to pravom tražili i nadalje sjedinjenje sa Srbijom. Talijani bi zahtijevali ispunjenje londonskog ugovora i tako bi mi došli među Talijane i Srbiju, koja zaista ne bi imala onda razloga, da se radi nas izlaže talijanskom neprijateljstvu. Napokon moramo računati, da ni Dalmacija, ni Istra, ni Srijem, da ne govorim o Bosni, ne bi htjeli ovo cijepanje u dvije države, a ne će ju ni glavne političke stranke, koje ako se i ne slažu u pitanju uredjenja nove naše države, slažu se sigurno u toj temeljnoj misli, da hoće jednu državu.« ⁶⁴

Prvaci Starčevićeve stranke prava, dr. Ante Pavelić st., Kerubin Šegvić, dr. Budislav Angjelinović, dr. Svetozar Rittig i drugi, na vijeću stranke održanom 12. prosinca 1918. svojim su istupima podržali ujedinjenje i stvaranje nove države, a pri tome su se pozivali na niz razloga, od vanjskopolitičkih i unutarpolitičkih do geografskih. Izjave stranačkih lidera bile su pune samohvale glede vlastita političkog djelovanja u ratnome razdoblju, a osobito gorljivo postanak nove države u svojem je govoru nastojao opravdati predsjednik dr. A. Pavelić st., koji je držao da je ujedinjenje sa Srbijom bilo spas za Hrvatsku. U svojem istupu dao je kratki pregled zivanja oko ujedinjenja, te naznačio određene dvojbe. »Mi Hrvati, došavši u Beograd smo pred dilemom, ili da prihvatimo samostalnu hrvatsku republiku, koja bi obuhvaćala samo 4 županije oko Zagreba, ili da prionemo uz Srbiju.« ⁶⁵ Naglašava da su na temelju Londonskog ugovora Talijani okupirali Istru, dijelove Dalmacije i Primorje, dok je »balkanskim ugovorom prepušteno Medjumurje Magjarskoj, a Srbiji južna Dalmacija, Herceg Bosna, južna Ugarska«, a »Bačka i Baranja stvorila je svoju vladu i htjela pod Srbiju, Dalmacija traži jedinstvenu državu, Slovenija isto tako. Srijemski Srbi su zaključili pod Srbiju, jednako bosanski. (...) Vladini i vojnički krugovi Srbije izjaviše, da hoćemo li sjedinjenje, ne daju ni dirati u pitanje dinastije.« ⁶⁶ U takvim okolnostima Pavelić smatra da nije bilo moguće raspravljati o tome hoće li država biti monarhija ili republika. Komentirajući, pak, zbivanja od 5. prosinca 1918. na Jelačićevu trgu u Zagrebu, Pavelić drži da pobuna vojnika dokazuje da »naši ljudi nemaju ni pojma o težini vanjskoga

63 Isto.

64 Isto.

65 Usp. »Hrvatska u Državi SHS. Govor narod. zastupnika dra. Ante Pavelića na Vijeću Starčevićeve stranke prava 12. prosinca 1918.«, *HD*, br. 275, 18. prosinca 1918., str. 1-2.

66 Isto.

položaja, obzirom na Italiju, koja ima pravo, pozivom na nered, sve naše krajeve, sela i gradove okupirati. Ali ta pobuna dokazuje i to, da naš narod još nije zrio za prave građanske i državljanske slobodštine«, a još uvijek »postoji u nas velika struja, koja nije upućena u stanje stvari, koja ne shvaća naše žrtve, koja ne shvaća, da je ono, što činimo dobro«. ⁶⁷ U tom kontekstu posebno spominje i kritizira djelovanje Stjepana Radića, te ističe zasluge Ante Trumbića, koji je utjecao da Starčevićeva stranka prava odustane od diskusije o položaju dinastije u novoj državi. U svojem istupu Pavelić je odbacio teze da delegacija Narodnog vijeća nije imala pravo da dogovori ujedinjenje, te iznosi stav da »delegacija je državi (SHS, op. I. Z.) zajamčila veće slobodštine, nego su u toj uputi predviđjene«, a hrvatski narod je ujedinjenjem »mnogo postigao, jer Srbija uvažuje naše zahtjeve i potrebe«. ⁶⁸ Na što brže proglašenje ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, smatra Pavelić, hrvatske su političare silili i talijanski pritisci.

Zanimljivo je ovdje ukratko prikazati atmosferu koja je vladala krajem 1918. i tijekom 1919. U tom razdoblju došlo je do uhićenja niza osoba koje nisu odmah pristale uz novoutemeljenu državu, pa su tako bili zatvoreni bivši ban Pavao Rauch, general Anton Lipošćak, političari dr. Josip Pazman, Stjepan Radić, Vladko Maček i mnogi drugi. Vlasti Kraljevstva SHS su nastojale na taj način ugušiti rad opozicije. ⁶⁹ Mnogi od onih koji su dobili pozive da se jave na policiju bili su, kako piše svjedok toga burnog vremena svećenik Ljudevit Ivančan ⁷⁰, »smjesta zatvoreni i po raznim se tamnicama kroz mjesece povlačili bez ikakvih iztraga, te napokon kad je razočaranje o jedinstvu i slobodi se razplinulo, pušteni na slobodu bez navedenoga razloga zašto su zatvoreni bili. (...) Razpoloženje u Zagrebu bilo je tada takovo, da je svaki bio proganjen, za koga su razni tirani i tirančići Narodnoga vijeća sumnjali, da je nepouzdan elemenat.« ⁷¹ Zagrebački kanonici Ljudevit

67 Isto.

68 Isto. Također o tome usp. »Skupština Starčevićeve stranke prava«, *NP*, br. 27, 13. prosinca 1918., str. 4-5.

69 Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., str. 136-137. I. Banac smatra da progon frankovaca »nije bio osobito oštar, ako bi se mjerio ondašnjim mjerilima«. Usp. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 248. Također, o zbivanjima u ovom razdoblju usp. i Zorko, Tomislav, »Afera Lipošćak«, *ČSP*, 35/2003., br. 3., str. 887-902.

70 Lj. Ivančan (1853-1935) je kao kanonik obnašao razne službe u Prvostolnom kaptolu zagrebačkom, a osobito je važno reći da je napisao niz vrijednih djela s područja crkvene povijesti. »Bolno je doživio 'likovanje i nepravilne postupke' kolega u gremiju 'oduševljenih jugoslovena' u Kaptolu. Još je bolnije, što su Bauerovi 'oduševljeni jugoslaveni u Zagrebu, zajedno s njime, proganili i svećenike oko lista 'Hrvatstvo', podmećući im 'mađaronstvo', samo da ih ocrne u narodu.« Usp. o tome: Kožul, Stjepan, *Svećenici bjelovarskoga kraja. Dio I. : Bjelovarski dekanat*, Zagreb 2007., str. 116.

71 Kaptolski arhiv u Zagrebu, Ljudevit Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, III., 1054.-1055. (dalje : KAZ). Ivančanova stajališta o prvim mjesecima života u južnoslavenskoj državi dijeli i J. Horvat. Usp. Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929.*, Zagreb 1938., str. 202-207, 217-229.

Ivančan i Lovro Radičević su bijegom u Graz uz pomoć nadbiskupa Bauera izbjegli hapšenje, a vratili su se tek kad se situacija normalizirala. U toj prilično neizvjesnoj situaciji raspadanja jedne države i nastojanja oko osnivanja nove, Lj. Ivančan tvrdi da je njemu i Radičeviću nadbiskup Bauer rekao »da je on pogledom na budućnost posve umiren, jer da je Pribičević boraveći kod njega prije nekog vremena čitavi sat ga uvjeravo, da će glede prava katoličke crkve nakon sjedinjenja sa Srbijom sve po starom ostati.«⁷² Ivančan pomalo ironično primjećuje da je nakon ujedinjenja »sve drugačije izgledalo, jer je agrarna reforma nadbiskupu i kaptolu sve oduzela.«⁷³

Svakodnevna zbivanja na društvenom i političkom planu u novoj državi ubrzo su demantirala procjene i očekivanja političke elite, koja je u ime hrvatskog naroda provela ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Vrlo brzo nakon ujedinjenja zaboravilo se na preuzete obveze proizašle iz zaključaka Hrvatskog sabora i adrese, te se forsiralo centralističko uređenje države, a posljedice majorizacije Srba i Srbije osjetile su se u vojsci, žandarmeriji, školstvu, kulturi i na raznim drugim područjima javnog djelovanja.⁷⁴ Početkom veljače 1919., u pismu dr. A. Trumbiću, nezadovoljstvo političkim stanjem u novoj državi jasno je iskazao dr. Milivoj Jambrišak koji je ustvrdio: »Među hrvatskim građanstvom i inteligencijom imade barem 90% nezadovoljnika.«⁷⁵ Dobru ilustraciju raspoloženja u hrvatskom narodu donio je novogradiški tjednik »Graničar« u nepotpisanom članku »Godišnjica« od 1. studenoga 1919. gdje stoji: »Godina je prošla, što smo u najvećem zanosu slavili oslobodjenje od tiranskog i apsolutističkog režima austro-ugarskog, a jedanesti je to mjesec, što je taj režim presadjen po Pribičeviću i drugovima u novu našu državu. (...) Kroz tih jedanest mjeseci doživili smo sva ona izigravanja narodne volje i parlamenta, koja poznamo iz austro-ugarskog režima, doživili smo vladu manjine, koja vlada bez parlamenta i koja hoće da oktroira izborni sud.«⁷⁶

O nezadovoljstvu vrlo brzo nakon ujedinjenja jasno je progovorio i dr. Fran Barac koji se u svojem političkom djelovanju s približavanjem završetka Prvoga svjetskog rata sve aktivnije uključivao u stvaranje južnoslavenske države. On je u pismu od 6. prosinca 1919. upućenom tadašnjem ministru vanjskih poslova Trumbiću iskoristio prigodu da ga obavijesti i o prilikama u zemlji, koje su po njegovu sudu bile »vrlo žalosne.«⁷⁷ Narod je nezadovoljan i »sve vrije«, a najveće ogorčenje je vladalo zbog raspuštanja gradskih i seoskih općina u Hrvatskoj i Sla-

72 KAZ.

73 Isto.

74 Janjatović, Bosiljka, »Karadorđevićeva centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS«, *ČSP*, 27/1995., br. 1, str. 55-76.

75 Matković, Hrvoje, »Iz političke korespondencije 1919/20. godine«, *Historijski pregled*, Zagreb, VIII/1962., br. 2, str. 137.

76 »Godišnjica«, *Graničar: izvanstranački tjednik* (Nova Gradiška), br. 31, 1. studenoga 1919., str. 1.

77 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv Jugoslavenskog odbora, Fran Barac, 22/88.

voniji, te premještanja općinskih činovnika i namještanja novih, koji su mogli biti i nekvalificirani za taj posao.⁷⁸ Takvu politiku uništavanja općinskih samouprava provodili su Pribičevićevi demokrati, jer su željeli stvoriti sebi odane činovnike po općinama, kako bi potom mogli provesti izbore, koji će poslužiti pak kao »priprava za izbore za parlamenat«.⁷⁹ Barac smatra da se ne poštuju zakoni (posebice srbijanski ustav), te da se uvodi apsolutizam, a posljedice ovoga je teško predvidjeti, jer se narod sve više buni. To nezadovoljstvo još dodatno potiču Mađari, Talijani i Austrijanci. Osim toga, upozorava Trumbića na manipulacije s valutom, jer »Srbija izbacuje krunu, diže dinar umjetno, a krunu umjetno snizuje – premda u našim stranama za krunu kupujete, što u Srbiji za dinar«. Sve to dovodi do poskupljenja, a krijumčari »rade što ih volja, ako su od partije«. ⁸⁰ Agrarnom reformom zadire se u privatno vlasništvo, a u Hrvatskoj je »cenzura ko u doba rata«. ⁸¹ Zbog neorganiziranosti i kaotičnih prilika prometne veze su još uvijek vrlo slabe, pa je trgovina bila gotovo nemoguća. Živežne namirnice su preskupe, a kruna ništa ne vrijedi u inozemstvu. Činovnici imaju relativno dobra primanja, što izaziva nezadovoljstvo u drugim slojevima društva. U takvoj situaciji osobna sigurnost u gradu i na selu je svedena na minimum, a sigurnost države prema vani bila je vrlo upitna. Barac drži da takve prilike pogoduju razvoju boljševizma. »Sve te nevolje pripisuje seljak i građanin Hrvat – ne samo nesposobnosti ministara i vlade, već Srbiji i Srbima. Sve više se množe glasovi, da nikad još nije bilo tako zlo. Govori se: 'bolje bilo za Karla', dapače i: 'bolje bi bilo pod Talijanom'. Nama patriotima užasno je to slušati i boli nas duša – a ovaj siledžija Pribičević cinički se smije svemu tomu (...)«⁸² U narodu je vladala zabrinutost i nedoumica glede postupaka vlasti. Barac je smatrao da i u redovima Pribičevićevih pristaša ima onih koji ne pristaju uz takvu politiku, te je opozicija u daljnjoj političkoj borbi i na njih računala. Teško je, pisao je on Trumbiću, sve to gledati onima koji su se životom zalagali za stvaranje države. »Mnogi naši ljudi smatraju nas – izdajicama, jer da smo ih prodali Srbima. A vlada sadašnja smatra nas, protudržavnim elementom, jer ne pljeskamo na njen destruktivni apsolutistički rad. Zar zbilja odozgor spremaju revoluciju? Ako je tako, ne će izostati reakcija odozdol. A što onda?«⁸³ Zato je Barac zamolio Trumbića da učini što je u njegovoj moći »da ne dođe do zla«. ⁸⁴ Dr. Barac je, kako je bilo napisano 1940. u njegovu nekrologu na stranicama zagrebačkog »Obzora«, došao ubrzo »nakon prevrata u političkom pogledu gotovo u tragičnu situaciju«, jer su se gotovo preko noći srušile »njegove političke

78 Isto.

79 Isto.

80 Isto.

81 Isto.

82 Isto.

83 Isto.

84 Isto.

sanje. (...) Događaji su dali pravo dru Lorkoviću i dru Barcu, ali je već bilo kasno, kad su i brojni drugi hrvatski javni radnici nakon prevrata uvidjeli, da je politička zbilja drugačija od osobnih želja i pojednostavljivanja tolikih problema, koji su se postavljali u životu između hrvatskog naroda i srpskog naroda. Premda duboko razočaran, dr. Fran Barac se nije povukao sa političkog poprišta nakon prevrata. Naprotiv, on je smatrao svojom narodnom dužnošću, da u novoj situaciji uloži sve svoje umne i fizičke sile za uspjeh hrvatske stvari. Polazeći sa tog gledišta, dr. Barac je svojim političkim prijateljima, a posebno pok. dru Trumbiću, često govorio, da treba popraviti ono, što se u dubokoj vjeri pokvarilo.⁸⁵

Na tragu nezadovoljstva stanjem nakon ujedinjenja 1918. je i osvrt nekadašnjeg potpredsjednika Narodnog vijeća SHS-a i čelnika Starčevićeve stranke prava dr. Ante Pavelića st., koji je 1935., poučen iskustvom minulih godina, napisao: »Dok su Hrvati imali pred očima nutarnju sredjenost i spoljašnju sigurnost i u tu svrhu tražili, da se ne dira u ono, što je vrijeme pokazalo da je zdravo, da se ne obaraju pokrajinske autonomije, koje su u skladu sa modernom samoupravom, dotle se forsiranjem integralnih Jugoslavena kao jedinu ispravnu državotvornu misao proglasio centralizam, kao da unitarizam involvira u sebi centralističko vladanje. To je zabluda, po kojoj se je svakoga od reda, koji nije prisizao na centralizam, proglasilo separatistom i protudržavnim, a možda je i apstinencija Radićeva na drugoj strani mnogo tome pripomogla, da još ni danas, nakon 17 godina ujedinjenja, nisu ta pitanja prečišćena.«⁸⁶ Na svršetku osvrta o zbivanjima oko osnivanja Kraljevstva SHS, Pavelić je iznio prosudbu, koju svojim političkim radom nije u dovoljnoj mjeri potkrijepio, da je vrlo brzo nakon ujedinjenja uvidio da će država koju je s ljubavlju pomagao stvoriti »za svoje nutarne sredjivanje umjesto tri četiri godine trebati toliko decenija«.⁸⁷

Vrijedan prilog boljem poznavanju zbivanja u jesen 1918. pružaju memoari osoba koje su tada sudjelovale u političkom životu, ali u korištenju tog tipa građe prijeko je potreban oprez pri uporabi i vrednovanju. Naime, tvrdnje suvremenika ne treba uvijek bezrezervno prihvatati ili, pak, *a priori* odbaciti, već treba imati na umu da one, iako ispunjene određenim subjektivnim nabojem, te naknadnim prisjećanjem i promišljanjem, mogu pružiti sažetu ilustraciju stanja u određenom vremenskom razdoblju. Dr. Fran Barac napisao je, kako je već bilo spomenuto, dokument »Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju Kraljevstva SHS«⁸⁸ i članak »Iz države SHS« objavljen u »Obzoru« od 28. do 30. studenoga 1919., a u njegovoj ostavštini se čuva i dokument »Temelji jugoslavenske države«. Ti dosada

85 *Obzor*, br. 220, 23. studenoga 1940., str. 3.

86 Pavelić, Ante, *Stvaranje Narodnog Vijeća u Zagrebu: na obljetnicu predaje adrese I XII 1918*, Zagreb 1935., str. 7.

87 Isto, str. 8.

88 Prijepis i komentar toga zanimljivog dokumenta priredio sam za objavljivanje u časopisu *Starine*, koji objavljuje Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

nepoznati arhivski dokumenti predstavljaju važnu nadopunu zapisnicima sjednica Narodnog vijeća SHS-a, jer u određenoj mjeri daju jedno novo svjetlo na događaje u prijelomnim trenucima raspada jedne i stvaranja druge državne zajednice. Njihova vrijednost se ogleda u tome da ih je napisao aktivni sudionik zbivanja koji je pripadao samom političkom vrhu, pa su mu vjerojatno bile dostupne informacije iz raznih izvora. Relativno sličan tip izvora predstavlja prikaz postanka Jugoslavije iz pera već citiranog Marija Matulića koji se, također, prilično opširno osvrnuo na glavne događaje koji su prethodili ujedinjenju 1918.⁸⁹

Svoja sjećanja na 1918. su u objavljenim autobiografskim zapisima donijeli i neki od visokopozicioniranih političara iz toga razdoblja⁹⁰, ali i naši vrsni umjetnici. Ivan Meštrović, kipar svjetskoga glasa te član Jugoslavenskog odbora tijekom Prvoga svjetskog rata, svoje stavove glede zbivanja uoči raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja južnoslavenske države iznio je u djelu *Uspomene na političke ljude i događaje*. O svojem radu u Odboru u Rimu sredinom 1918. Meštrović je kratko napomenuo: »Ja nisam bio ni za jedan od tih poslova [npr. pitanje Londonskog ugovora ili statusa zarobljenika i dobrovoljaca u Italiji, op. I. Z.], koje je Odbor sada radio, sposoban, pa sam iznajmio atelier, povukao se i počeo raditi. Prema cijeloj toj stvari, da ćemo mi sami s Talijanima nešto svršiti, bio sam skeptičan.«⁹¹ Vezano za političke rasprave koje su se vodile između Jugoslavenskog odbora, srbijanske vlade i europskih sila tijekom 1918. i početkom 1919. glede sudbine južnoslavenskog prostora i raspuštanja Jugoslavenskog odbora u svojim memoarima Meštrović je ustvrdio: »Sa svog osobnog gledišta bio sam zadovoljan što je Odbor raspušten, jer sam osjećao da sam lišen svega što se zove politika i političari. Osjećao sam se lagan i slobodan, da nisam vezan ni na kakvu dužnost, ni na kakvu odgovornost u poslovima koji nisu moji. Osim toga, bio sam slobodan i od društva i ljudi s kojima nisam imao ništa zajedničkog, osim osjećaja za domovinu. O onom što je moj posao i zadaća i zašto sam uglavnom živio, niti sam mogao govoriti niti su oni to razumjeli, uza sve svoje fakultete, baš ni za dlaku više od mojih rođaka na selu, štoviše, često mi se činilo da su se čudili strancima, što oni na tome lijepa i velika nalaze. Uostalom, cijeli naš odbor bio je skup ljudi iz iste zemlje, koji su se slučajno i iz nužde našli zajedno i na istom poslu, bez neke intimnije duševne veze, često s različitim pogledima na društvo, na život, i s ra-

89 Matulić, Marijo, »Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao«, *Seljački kalendar za prestupnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., str. 39-60. To svoje viđenje postanka Jugoslavije je M. Matulić objavio i kao podlistak u tri nastavka u listu *Narodna Obrana*: br. 1, 7. siječnja 1928., str. 1-2; br. 2, 14. siječnja 1928., str. 1-2; br. 3, 21. siječnja 1928., str. 1-2.

90 Npr. usp. Mandić, Ante, *Fragmenti za historiju ujedinjenja: Povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb 1956.; Ribar, Ivan, *Iz moje političke suradnje (1901-1963)*, Zagreb 1965.; Smolaka, Josip, *Zapisi Dra Josipa Smolake*, Zagreb 1972.; Pribićević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990. Također, usp. i citiranu knjigu već spomenutog S. Budisavljevića.

91 Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993., str. 98.

zličitim moralnim naziranjem. Vežala nas je narodnost i tu vezu smo svi duboko osjećali, ona nas je silila da se zadržimo zajedno i da trpimo.«⁹²

Slikar Jozo Kljaković, Meštrovićev kolega i prijatelj, u svojim je uspomenama pisanima sredinom 20. stoljeća, i objavljenim pod naslovom *U suvremenom kaosu*, o zbivanjima tijekom Prvoga svjetskog rata zaključio da je ujedinjenje između Hrvata i Srba bio pokušaj spajanja »dva svijeta, koji se nikako ne možemo razumjeti, nikada voljeti i nikada spojiti«, te je u tom smislu ustvrdio: »Dok mislim, da bismo mi morali ostati i dalje na braniku Europe, Europa trguje s mojom zemljom i mojim narodom. Englezi i Francuzi s blagoslovom Rusije davaju našu zemlju i naš narod Italiji, kao plaću za njen ulazak u rat. Italija nema pravo na Istru i Dalmaciju, gdje ima samo pet posto Talijana, kao što nema pravo ni na Nizzu, ni Savoiju, kao što nema pravo ni na Maltu. Ali, ako joj se već daje nešto, na što ona nema pravo, onda vi, Englezi i Francuzi, dajte joj nešto od svoga, a ne od tuđega! I tako se je hrvatska zemlja i hrvatski narod našao između čekića i nakovnja. Misli Trumbić, da nam je lakše boriti se s neciviliziranim Srbima, nego boriti se s civiliziranim Talijanima. Samo on nije mislio, da se mi ne znamo boriti s istočnjacima, s Bizantom, i da mi nismo u stanju upotrebljavati njihove metode u borbi. Zato sam ja stao na Supilovo stanovište: ujedinjenje na konfederativnoj osnovi.«⁹³ U svojim diskusijama s pojedinim Srbima po svršetku rata Kljaković je znao istaknuti: »Srbi nisu ništa doprinijeli za ovu državu. Srbi s Pašićem na čelu nisu htjeli nikakovu Jugoslaviju. Kada je nijesu htjeli, niti u programu imali, onda nisu mogli za nju ništa ni doprinijeti. Oni su htjeli Veliku Srbiju, i za tu Veliku Srbiju su se tukli, za tu svoju Srbiju su i stradali. Jugoslavenski je odbor s Trumbićem na čelu ostvario državu Srba, Hrvata i Slovenaca, i preko saveznika natjerao Pašića i Srbijance, da to prihvate. (...) Njemačku su potukle Engleska i Francuska, uz pomoć Amerike. I ako je netko stradao i žrtvovao mnogo za ovu pobjedu, to su bile Francuska i Engleska, pogotovo Francuska. One su imale šta žrtvovati. Koga vruga, vi Srbi, dižete nogu, da vas se potkuje, kada ste obična žaba kreketuša. Ras-kreketali ste po cijelom svijetu vaše junaštvo i vašu Golgotu. I htjeli biste, da vam to saveznici plate s Hrvatskom. Samo zapamti, Miodragoviću, da je Hrvatska bila tvrda kost i za Austro-Ugarsku i da će ona biti tvrda kost i za Srbiju.«⁹⁴

U zbirci eseja *Deset krvavih godina i drugi politički eseji* Miroslav Krleža je vrlo oštro progovorio o osobama i zbivanjima iz 1918. Članove Narodnog vijeća SHS-a je okarakterizirao kao skupinu »malograđanskih politikanata, svećenika obiju vjeroispovijesti, advokata i brbljavaca«, te pjesnika⁹⁵, a u tom vremenu »kao nikada do onda osjećao se kod nas potpun nedostatak političkih inteligent-

92 Isto, str. 113-114.

93 Kljaković, Jozo, *U suvremenom kaosu*, Zagreb 1992., str. 106-107.

94 Isto, str. 129-130. Treba imati na umu da je to Kljaković pisao nakon teškoga osobnog iskustva Prvoga i Drugoga svjetskog rata.

95 Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb 1957., str. 444.

nih sila«. ⁹⁶ Prevladao je, po njegovu sudu, »hrvatski oportunistički spram jačega« u stilu: »Dodite i vladajte nad nama, jer smo nesposobni da sami sobom upravljamo!« ⁹⁷ Ne treba tu ocjenu, kao ni ocjene drugih sudionika zbivanja, lakonski prihvatiti, ali treba se kritički zapitati jesu li politički predstavnici hrvatskoga naroda u prijelomnim zbivanjima u razdoblju od 1914. do konca rata 1918. uistinu radili onako kako je to najbolje odgovaralo interesima hrvatskoga naroda?

* * *

Obrasci i procesi uočeni 1918. u političkoj sferi na hrvatskome prostoru pokazali su se pogubnima. Naime, evidentno je da je u tom razdoblju malobrojna »jugoslavizirana« politička elita, koju su dobrim dijelom činili odvjetnici, liječnici, svećenici i novinari, u stanovitoj mjeri uzurpirala vlast, te si je uzela za pravo da u ime hrvatskog naroda odlučuje o stvaranju nove države. Pojedini političari i »navijački« raspoloženi tisak neutemeljeno su proklamirali ideju da će se stvaranjem nove državne zajednice riješiti nacionalno pitanje, zadobiti jamstvo za sigurnost teritorija te stvoriti uvjeti za gospodarski razvoj. U složenim prilikama i atmosferi opterećenoj vojničkim metežom, nesmiljenim diplomatskim igrama, grubim vanjskopolitičkim pritiscima i nedostatkom pravovaljanih informacija zamjetno je bilo zanemarivanje i podcjenjivanje mišljenja šire javnosti od strane dijela vodećih hrvatskih političara. Pripadnici političke elite nisu u dovoljnoj mjeri uspjeli anticipirati tijek i moguće posljedice Prvoga svjetskoga rata, te sukladno tome razraditi jasne strateške planove, pa su ih zbivanja u nizu situacija kada je trebalo donijeti ključne odluke zatekla nespremnima. U ratnom vremenu, koje je uvijek i vrijeme intenzivnih promjena, svoje nade i očekivanja su (pre)više polagali u diplomatske aktivnosti, zanemarujući nebrojene primjere iz povijesti koji jasno govore da se granice u takvim okolnostima »crtaju« i države stvaraju ponajprije oružjem. U tom kontekstu potencijali školovanih i sposobnih austro-ugarskih časnika hrvatskog podrijetla te snaga domobranskih postrojbi nisu posve ispravno procijenjeni i iskorišteni. Na stranicama dnevnoga tiska i u javnosti kritički intonirani istupi ponekad su se olako proglašavali natražnjaštvom i nerazumijevanjem stvari, a cijena nedovoljno promišljenih i situacijom iznuđenih improviziranih političkih procjena je vrlo brzo u novoj državi došla na naplatu u vidu gospodarskog iscrpljivanja i pljačke, gubitka dijelova teritorija, te progona, batinanja, zatvora i drugih oblika diskriminacije spram političkih i inih neistomišljenika. Prijelomna zbivanja 1918. zatekla su nespremnima ponajprije hrvatsku političku elitu, ali i narod.

⁹⁶ Isto, str. 441.

⁹⁷ Isto, str. 94.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv Jugoslavenskog odbora, Fran Barac, 22/88.

Biskupijski arhiv Đakovo, Fran Barac

– sv. IV. (Politika – Razno), »Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju kraljevstva SHS«

– sv. XI. (bez naslova), dokument »Temelji jugoslavenske države«.

Kaptolski arhiv u Zagrebu, Ljudevit Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, III.

Nacionalna i sveučilišnja knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Dnevnik Matka Laginje, R-6261, Dio VII. (1925.-1928.), sv. 1.

Članci u novinama

»Godišnjica«, *Graničar: izvanstranački tjednik*, br. 31, Nova Gradiška, 1. studenoga 1919., str. 1.

»Hrvatska u Državi SHS. Govor narod. zastupnika dra. Ante Pavelića na Vijeću Starčevićeve stranke prava 12. prosinca 1918.«, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje*, br. 275, Zagreb, 18. prosinca 1918., str. 1-2.

»Narodno Vijeće traži intervenciju entente i Wilsona«, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje*, br. 238, Zagreb, 5. studenoga 1918., str. 1.

»Objava Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje*, br. 225, Zagreb, 20. listopada 1918., str. 1-2.

Obzor, br. 220, Zagreb, 23. listopada 1940., str. 3.

»Poslanica južnoslavenskog episkopata svećenstvu i vjernicima«, *Narodna Politika*, br. 21, Zagreb, 7. prosinca 1918., str. 3.

»Skupština Starčevićeve stranke prava«, *Narodna Politika*, br. 27, Zagreb, 13. prosinca 1918., str. 4-5.

»Zastupnik Dr. Pavelić o situaciji«, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje*, br. 269, Zagreb, 12. prosinca 1918., str. 1.

Monografske i periodičke publikacije

Banac, Ivo, »'I Karlo je o' šo u komite'. Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, str. 23-43.

[Barac, Fran], »Iz države SHS«, *Obzor*, br. 284, Zagreb, 29. studenoga 1919., str. 2.

Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.

Boban, Ljubo, »Kada i kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, Zagreb, 26/1993., str. 187-198.

Budisavljević, Srđan, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata I.*, Zagreb 1961.

- Drvar, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988.
- Feletar, Dragutin, »Koprivnički događaji 1918-1920.«, *Podravski zbornik*, 5/1979., str. 5-20.
- Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.
- Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003.
- Goldstein, Ivo, »Miroslav Krleža o hrvatskoj historiografiji i hrvatskoj povijesti«, *Spomenica Filipa Potrebece*, Zagreb 2004., str. 417- 433.
- Goldstein, Ivo, *Židovi u Zagrebu 1918-1941.*, Zagreb 2004.
- Grižak, Zoran, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001.
- Grižak, Zoran, »Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata«, *Pravaška misao i politika : zbornik radova*, Zagreb 2007., str. 181-211.
- Grižak, Zoran, »Predavanje dr. Ive Pilara u Austrijskom političkom društvu 12. listopada 1918. u kontekstu njegovih koncepcija državnopravnog preustroja Austro-Ugarske Monarhije«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Zagreb, 2/2007., br. 4., str. 11-30.
- Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929.*, Zagreb 1938.
- Horvat, Josip, *Zapisi iz nepovrata: (Kronika okradene mladosti – 1900-1919)*, (posebni otišak), Zagreb 1983.
- Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu* (pretisak), Zagreb 1992.
- Janković, Dragoslav, »Srbija i stvaranje Jugoslavije«, *Politički život Jugoslavije 1914-1945: zbornik radova*, Beograd 1973., str. 49-74.
- Janjatović, Bosiljka, »Karadorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 27/1995., br. 1, str. 55-76.
- Janjatović, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.
- Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires 1960.
- Kljaković, Jozo, *U suvremenom kaosu*, Zagreb 1992., str. 106-197.
- Kovač, Miro, »Raspadanje Austro-Ugarske i rađanje Kraljevine SHS u svjetlu francuske politike (od listopada do prosinca 1918)«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 35/2003., br. 1, str. 141-172.
- Kožul, Stjepan, *Svećenici bjelovarskoga kraja. Dio I. : Bjelovarski dekanat*, Zagreb 2007.
- Krišto, Jure, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1858.-1918.*, Zagreb 1994.
- Krizman, Bogdan, »Zapisnici Središnjeg odbora 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu«, *Starine*, Zagreb, 48/1958., str. 331-386.
- Krizman, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989.
- Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb 1957.
- Mandić, Ante, *Fragmenti za historiju ujedinjenja: Povodom četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb 1956.
- Matijević, Zlatko, »Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918-1921. godine«, *Povijesni prilozi*, Zagreb, 5/1986., str. 3-93.

- Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998.
- Matijević, Zlatko, »Politika i sudbina: dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostalnost hrvatskog naroda«, *Pravaška misao i politika : zbornik radova*, Zagreb 2007., str. 213-243.
- Matijević, Zlatko, »Ivo Pilar na udaru austro-ugarske ratne cenzure«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Zagreb, 3/2008., br. 5(1), str. 60-124.
- Matijević, Zlatko, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)«, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.: izabrani dokumenti*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2008., str. 35-66.
- Matković, Hrvoje, »Iz političke korespondencije 1919/20. godine«, *Historijski pregled*, Zagreb, VIII/1962., br. 2, str. 133-144.
- Matković, Hrvoje, »Svetozar Pribičević u danima postojanja države Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, Zagreb, vol. 26/1993., str. 237-248.
- Matković, Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb 2006.
- Matulić, Marijo, »Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao«, *Seljački kalendar za prestupnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., str. 39-60.
- Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993.
- Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1988.
- Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.: izabrani dokumenti*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2008.
- Pavelić, Ante, *Stvaranje Narodnog Vijeća u Zagrebu: na obljetnicu predaje adrese 1 XII 1918*, Zagreb 1935.
- Pavelić, Ante Smith, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959.
- Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994.
- Perić, Ivo, *Hrvatski državni sabor : 1848.-2000., Sv. 2.: 1868.-1918.*, Zagreb 2000.
- Petrinović, Ivo, *Ante Trumbić: Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb 1986.
- [Pilar, Ivo], *Sojetski rat i Hrvati : pokus orijentacije Hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb 1915. (i. e. 1917).
- Pribičević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990.
- Ribar, Ivan, *Iz moje političke suradnje (1901-1963)*, Zagreb 1965.
- Smodlaka, Josip, *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zagreb 1972.
- Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.
- Vidmar, Josip, »Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas«, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 1(1958), sv. 1, str. 11-173.
- Zorko, Tomislav, »Afera Lipošćak«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 35/2003., br. 3, str. 887-902.
- Zvonar, Ivica, »Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 34/2002., br. 2, str. 409-433.

Summary

VIEW ON 1918 FROM THE PERSPECTIVE OF A PART OF PROMINENT PARTICIPANTS

The Austro-Hungarian Monarchy was destroyed at the end of World War I. During that period, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was founded. Based on available data (original archive records, newspapers, biographies and memoirs, existing scientific and expert literatures), the author gives a short outline of the opinions about that period by many Croats politicians (Matko Laginja, Ante Pavelić st., Stjepan Radić, Srđan Budisavljević, Ivo Pilar), priests of the Catholic Church (Fran Barac, Antun Bauer, Ljudevit Ivančan, Josip Stadler, Josip Pazman), journalists (Josip Horvat, Marijo Matulić), famous artists (Ivan Meštrović, Jozo Kljaković) and writers (Miroslav Krleža).

Key words: 1918, World War I, political history, Croatia